

HAYATIN BEŞ KURALI ve ŞAHİTLİĞİMİZ

Geçmişten İstikbale Uzanan Bir İnsan ve Tasavvur Okuması

Muharrem BALCI, 19 Ekim 2026

ÖZET

İnsan yalnızca belirli bir zaman diliminde yaşayan biyolojik bir varlık değil, zaman üzerine düşünebilen, geçmişini hatırlayan, bugünü anlamlandıran ve geleceği tasavvur eden bir varlıktır. Bu sebeple kişinin zamanla ilişkisi, hafızası, aklı, ihtiyâr ve irâdesi ve de sorumluluğuyla doğrudan bağlantılıdır. Geçmişini hatırlama, bugünü anlama ve geleceği tasavvur etme kapasitesi, kişinin bireysel ve toplumsal varoluşunun temel unsurlarındandır. Bir birey veya toplum, tarihini kaybettiğinde hafızasını; geleceğini tasavvur etmekten vazgeçtiğinde ise ufkunu kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalır. Bu çalışmada bir konuşmadan hareketle ortaya çıkan “geçmiş ve geleceği birlikte düşünme” fikri, İslâm düşüncesinin tezekkür, akletme, tefekkür, tefakkuh ve tedebbür kavramları üzerinden yeniden okunmaktadır.

Çalışmanın temel iddiası, insanın geçmiş ile gelecek arasında yalnızca kronolojik bir bağ kuran değil, geçmişten ibret çıkararak geleceğe yönelik sorumluluk geliştiren bir varlık olduğudur. Bu çerçevede çalışma, “çağını yaşamak” ile “çağının içinde yaşamak” arasındaki farkı da tartışmaktadır. Kişi ancak geçmişini tezekkür eden, aklını kullanan, geleceğini tasavvur eden, bir mefkûre geliştiren ve düşüncesini eyleme dönüştüren varlık olarak çağının gerçek şahidi olabilir.

Bu çalışmada kişinin geçmiş ve gelecek karşısındaki konumu; değerli bilim adamı ve beyin cerrahı Sayın İsmail Hakkı Aydın (Prof. Dr.) söyleşilerinde, tamamen Kur’anî kavramlar olarak tanımladığı, tezekkür, teakkul, tedebbür, tefekkuh, tefekkür, mefkûre kavramlarını, yine kendi deyimiyle “*Hayatın Beş Kuralı*”na¹ sadık kalarak ve önceki çalışmalarımızda önemle yer verdiğimiz *şahitlik* kavramı da ilave edilerek incelenmektedir.

¹ *Hayatın Beş Kuralı Ne?* İsmail Hakkı AYDIN.

Çalışmanın temel iddiası, bu kavramların birbirinden bağımsız zihinsel faaliyetler olmadığı, kişinin geçmişten geleceğe uzanan bilinç ve sorumluluk yolculuğunu meydana getiren, birbirini tamamlayıcı aşamalar olduğudur.

Anahtar Kelimeler: Tezekkür, teakkul, tefekkür, tedebbür, tedbir, istikbal, mefkûre, şahitlik, emanet, medeniyet.

GİRİŞ

İnsan sadece bedenen dünyaya gelmez; bir tarihin, bir hafızanın, bir kültürün ve bir geleceğin içine doğar. Onun varoluşu geçmişten gelen izlerle şekillenirken, geleceğe yönelik tasavvurlarıyla da yön kazanır. Bu sebeple kişinin zamanla ilişkisi, yalnızca “hangi zamanda yaşadığı” sorusuyla açıklanamaz. Kişi geçmişi hatırlayabilir, yaşadığı anı anlamlandırabilir ve henüz gerçekleşmemiş bir geleceği zihninde tasavvur edebilir. Bu yönüyle insan, yalnızca “şimdi”de yaşayan bir varlık değildir. Onun varlığı geçmişten gelen bir hafıza, bugün üzerinde çalışan bir akıl ve geleceğe yönelen ihtiyâr ve irâde arasında şekillenir.

Bireyin bu üç zaman boyutundan herhangi biriyle bağını koparması, insanî varoluşunda ciddi bir eksiklik meydana getirir. Geçmişini kaybeden, köksüzleşir; geleceğini kaybeden ufkunu kaybeder; bugününü düşünmeyen ise ihtiyâr ve irâdesini kullanamaz, dolayısıyla insanî sorumluluğunu yerine getiremez.

Asıl mesele, kişinin içinde bulunduğu zamanı nasıl anlamlandığı ve bu zamanın karşısında nasıl bir sorumluluk üstlendiğidir. Kişi, geçmişini hatırlayabilir, yaşadığı ânı değerlendirebilir ve henüz gerçekleşmemiş bir geleceği zihninde tasavvur edebilir. Bu özellik, onu yalnızca biyolojik bir varlık olmaktan çıkararak tarihî ve ahlâkî bir varlık hâline getirir.

İsmail Hakkı Aydın’ın, insanın iki gözü olduğu yönündeki mecazî² anlatımı, kişinin zamanla ilişkisini anlamak bakımından güçlü bir imkân sunmaktadır. Bir göz geçmişe, diğer göz geleceğe bakar. Buradan hareketle insanın iki gözü olduğu yönündeki benzetme, yalnızca biyolojik bir gerçekliğe değil, zaman karşısındaki konumuna ilişkin güçlü bir düşünceye dönüştürülebilir. İnsanın bir gözü geçmişe, diğer gözü geleceğe bakmalıdır. Geçmiş görmek hafızayı, geleceği görmek ise ufku ifade eder. Sayın Aydın’ın anlatımına benzer şekilde, Aliya ve arkadaşlarında gelecek tasavvurunun

² Hayatın Beş Kuralı Ne? İsmail Hakkı AYDIN.

oluşumundan günümüze uyarlamaya çalıştığımız “yaşayan sünnetin basamak taşları” anlatımında³ örneklediğimiz gibi; bir ayağımızı pergel gibi Asr-ı Saadet’e basarak, diğer ayağımızla geleceği tarayıp, “Tarihi gerçeklikten gelecek tasavvuru” oluşturmak henüz yeteri kadar önemsenmemiştir. Bunun gerçekleşmesi için insanın yalnızca görmesi yetmez; gördüğünü anlamlandırması gerekir. Bu noktada akıl, tefekkür ve tedebbür devreye girmelidir.

Geçmiş, kişinin hafızasıdır. Gelecek ise ufkudur. Geçmişini kaybeden köksüzleşir; geleceğini kaybeden ufkunu kaybeder. Öte yandan yalnızca geçmişe veya yalnızca geleceğe bakmak da yeterli değildir. Kişi, iki zaman arasında ilişki kurabilmelidir. İşte burada akıl devreye girer. Geçmiş hatırlamak tezekkürdür. Geçmiş ile gelecek arasında bağ kurmak teakküldür. Varlık ve olayların anlamı üzerinde derinleşmek tefekkürdür. Sonuçları ve âkıbeti hesaba katmak tedebbürdür. Bu düşüncenin gerektirdiği önlemi almak tedbirdir. Tüm bu faaliyetleri belirli bir gayeye yöneltmek ise mefkûre ile mümkündür. Mefkûre, Arapça "fikir" kökünden türetilmiştir. Kişinin hayata geçirmek istediği en önemli amaç, düşünce veya zihinde tasarlanan yüce hedef, ülkü, ideal anlamındadır.

Kur'an'ın insan tasavvurunda da görme, işitme, anlama, akletme, tefekkür etme ve ibret alma, birbirinden kopuk faaliyetler değildir. Nitekim Kur'an, insanı, çevresindeki varlık ve olaylar üzerinde düşünmeye, bunlardan anlam ve ibret çıkarmaya çağırmaktadır. Nahl sûresinin 11-13. âyetleri açıklanırken tefekkür, akletme ve tezekkürün varlık ve olaylardaki anlamın kavranmasına yönelik zihinsel faaliyetler olarak birbirini tamamladığı belirtilmektedir.

"Allah o su ile size; ekin, zeytin, hurma ağaçları, üzüm ve her türlü meyveden bitirir. Elbette bunda düşünen bir kavim için bir ibret vardır. Geceyi, gündüzü, güneşi ve ayı sizin hizmetinize verdi. Yıldızlar da O'nun emriyle boyun eğdirilmiştir (hizmete amade kılınmıştır). Şüphesiz bunda akıllarını kullanan bir topluluk için deliller vardır. Yeryüzünde sizin için rengârenk yarattığı şeylerde de öğüt alan bir toplum için büyük bir ibret vardır."

³ ALİYA VE ARKADAŞLARI ÖRNEKLİĞİNDE GELECEK TASAVVURUMUZ VE YOL HARİTAMIZ, Muharrem BALCI, Mahya Yayınları, İst. 2024, s. 55.

Bu sebeple kişinin geçmiş ve gelecek arasındaki ilişkisini yalnızca psikolojik veya felsefî bir mesele olarak değil, aynı zamanda ahlâkî ve medenî bir sorumluluk olarak ele almak mümkündür.

Kişinin gördüğü ve bildiği karşısında bir sorumluluğu vardır. Bu sorumluluk *şahitlik* kavramında somutlaşır. Dolayısıyla kişinin zaman içindeki yolculuğu şöyle ifade edilebilir: Tezekkür, geçmişî şuura; teakkul bağlantıyı idrake; tefekkür, anlamı derinliğe; tedebbür düşünceyi âkıbete; tedbir düşünceyi eyleme; mefkûre eylemi istikamete; şahitlik ise tüm bunları sorumluluğa dönüştürür.

Bireyin yaşamının temel sorunu tam da burada ortaya çıkmaktadır: İnsan geçmişini, bugününü ve geleceğini nasıl anlamlı bir bütün hâline getirebilir ve bu bütünlükten nasıl bir sorumluluk üretebilir?

İNSANIN İKİ GÖZÜ: HAFIZA/GEÇMİŞ VE UFUK/GELECEK

Kişinin geçmiş ve gelecek arasında yaşaması, onun zaman bilincinin temelini oluşturur. Geçmiş, insanın ne olduğunu, gelecek ise ne olmak istediğini sordurur. Geçmiş yalnızca geride bırakılmış olayların toplamı değildir. Kişi geçmiş üzerinden kimliğini, tecrübesini ve sorumluluğunu inşa eder. Bu nedenle geçmişin unutulması sadece bir bilgi kaybı değil aynı zamanda bir kimlik ve anlam kaybıdır.

Kur'an'ın kıssaları bu bakımdan dikkat çekicidir. Peygamberlerin ve geçmiş toplumların hayatı, yalnızca tarihî bilgi olarak aktarılmaz; insanın onlardan ibret ve ders çıkarması beklenir. Yûsuf sûresinin sonunda, kıssalarda “akıl sahipleri için ibret” bulunduğu belirtilmesi bunun açık örneklerinden biridir.

Bu sebeple, tarih geçmişî kaydeder, tezekkür geçmişî konuşturur. İnsanın diğer gözü ise geleceğe bakar. Gelecek, henüz gerçekleşmemiş olması sebebiyle bilinmeyen bir alandır. Fakat kişi geleceğe ilişkin tasavvurlar geliştirebilir, hazırlık yapabilir ve bugünkü davranışlarıyla geleceğin şartlarını etkileyebilir. Bu nedenle gelecek yalnızca beklenen bir zaman değildir. Gelecek aynı zamanda hazırlanan bir zamandır. Buradan kişinin zaman karşısındaki temel sorumluluğu ortaya çıkar: Kişi geçmişinden ibret alarak geleceğine hazırlanmalıdır. Bu, geçmişe mahkûm olmak anlamına gelmediği gibi geleceği romantik bir hayal olarak görmek de değildir. Geçmiş köktür. Gelecek ufuktur. İnsan ise bu ikisi arasında yürüyen varlıktır.

KAVRAMLAR (HAYATIN BEŞ KURALI)

1. Tezekkür: Geçmiş Hafızadan Şuura Dönüştürmek

Tezekkür, bir konuyu veya düşünceyi hatırlamak, zihne getirmek ve karşılıklı konuşarak müzakere etmek. Tezekkürün hareket noktası geçmişe yöneliştir. Fakat tezekkür yalnızca bir hatırlama eylemi değildir. Kişi, birçok şeyi hatırlayabilir fakat hatırladığı şeyden hiçbir sonuç çıkarmayabilir. Dolayısıyla hafıza ile tezekkür aynı şey değildir. Hafıza muhafaza eder; tezekkür anlamlandırır.

Bir toplum tarihini ezberleyebilir fakat tarihinden ibret almayabilir. Geçmiş olayları anlatabilir fakat o olayların bugün için taşıdığı anlamı kavramayabilir. Tezekkür tam bu noktada devreye girer. Tezekkür, geçmiş bugünün bilincine taşımaktır. Bu nedenle Tezekkür, geçmişe dönmek değil geçmişten bugüne ve bugünden geleceğe doğru yürümektir.

TDV İslâm Ansiklopedisi'nde tezekkür, düşünmenin geçmişe yönelik boyutuyla ilişkilendirilmekte ve hatırlama/anma anlamında ele alınmaktadır. Aynı kaynakta tefekkür, nazar ve tedebbür ile birlikte düşünme faaliyetinin farklı yönlerine işaret eden kavramlar olarak değerlendirilmektedir.

Bu ayrım birey ve toplum açısından son derece önemlidir. Çünkü hafızasını kaybeden birey ve toplumlar yalnızca geçmişini unutmaz; geçmişten gelen tecrübelerinin kendine yüklediği sorumlulukları da kaybedebilirler. Bu nedenle, tezekkür, geçmişe dönmek değil geçmişten geleceğe doğru yürümektir. Bu anlayış, tarihçiliği nostaljiden, geçmiş bilincini muhafazakâr bir romantizmden ayırır. Geçmişin değeri, yalnızca geçmiş olduğundan değil, bugünü anlamaya ve geleceği kurmaya katkı sağladığından önemlidir.

Kur'an'da geçmiş toplumların akıbetlerine bakılması ve bunlardan ibret alınması yönündeki çağrılar, geçmişin kişi için bir bilinç kaynağı olduğunu göstermektedir. Yûsuf 12/109-111'de geçmiş toplumların akıbetinin görülmesi akletmeyle, kıssaları ise ibretle ilişkilendirilmiştir. Bu açıdan tezekkür, kişinin tarih karşısındaki edilgen konumunu değiştirir. Kişi, geçmişin seyircisi olmaktan çıkar, geçmişin şahidi ve ondan ders çıkaran öznesi hâline gelir.

"Biz senden önce de memleketler halkından ancak kendilerine vahyettiğimiz birtakım erkekleri peygamber olarak gönderdik. Yeryüzünde dolaşp da kendilerinden öncekilerin sonunun nasıl olduğuna bakmadılar mı? Elbette ahiret

yurdu, Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için daha iyidir. Hâlâ aklınızı kullanmıyor musunuz?" "Nihayet peygamberler ümidini yitirip de kendinin yalancı sayıldığını sandığı sırada onlara yardımımız gelir ve dilediğimiz kimse kurtuluşa erdirilir. Fakat, suça gömülmüş olanlardan azabımız geri çevrilmez." "Andolsun ki, onların kıssalarında akıl sahipleri için ibret vardır. Kur'an, uydurulabilecek bir söz değildir; fakat o, kendinden öncekileri tasdik eden, her şeyi açıklayan, iman eden toplum için bir rahmet ve bir hidâyettir." (Yusuf, 109-111)

2. Teakkul: Geçmiş İle Gelecek Arasında Köprü

Tezekkür geçmişe yönelirken; teakkul/akletme, geçmişten hareketle anlam kurar. Akletmek, yalnızca bilgi sahibi olmak değildir. Bilgiler arasında ilişki kurmak, sebep ve sonuçları değerlendirmek ve bu değerlendirmeden bir sonuç çıkarmaktır.

Kur'an'ın düşünme terminolojisinde akletme, tefekkür ve tezekkür birbirini tamamlayan işlevlere sahiptir. Nahl sûresinin 11-13. âyetleri bağlamında; tefekkür ile akletme; tezekkür ile de farklı zihinsel faaliyetlere işaret edilerek, insanın varlık ve olaylardaki anlamları kavraması için bu zihinsel imkânları kullanması gerektiği belirtilmektedir. Buradan hareketle teakkülü şöyle tanımlayabiliriz: Teakkul, kişinin bilgi, olay ve tecrübeler arasında anlamlı bağlantılar kurarak doğru sonuca ulaşma çabasıdır.

Teakkul, geçmişi kutsallaştırmaz ve değersizleştirmez, iki uç yaklaşımın arasındaki yolu açar: İlk uç, *nostalji*: Geçmişte kalmak, geçmişi idealize ederek bugünü ve geleceği ihmal etmek. İkinci uç, *köksüzlük/köksüz modernleşme*: Geçmiş bir yük kabul ederek tüm bağları koparmak. Teakkul ise bu iki uç arasında üçüncü bir yol açarak, kökünü kaybetmeden geçmişten hareketle geleceğe yönelmektir. Dolayısıyla teakkul, kişinin zaman içindeki hareketini mümkün kılan zihinsel köprüdür.

3. Tefekküh (tefakkuh) / Derin Kavrayış

Tefekküh, fıkıh öğrenmek, bir şeyi derinlemesine kavramak, iyice bilmek, akıl erdirmek ve idrak etmek anlamına gelir. İslâm literatüründe özellikle dini hükümleri, Kur'an âyetlerinin getirdiği kuralları ve helal-haram sınırlarını bir kural çerçevesinde doğru bir ölçüyle kavrayıp anlamayı ifade eder. Sayın Aydın'ın ifadesiyle, istikbale yönelik ütopya sahibi olmak, mefkûre doğrultusunda iyi bir istikbal kurgulamak ve o istikbali oluşturmak için gerekli şartları hazırlamak ve çalışmayı yapmak demektir.

Tefekküh (tefakkuh) kavramının İslâm düşüncesinde, Kur'an'da ve İslâm hukukundaki yeri çok köklü ve stratejiktir. Bu kavram, sıradan bir "düşünme" eyleminin ötesinde, toplumsal bir sorumluluk, kurumsal bir yapı ve uzmanlaşma anlamına gelmektedir. Kur'an-ı Kerim'de tefekküh (tefakkuh) kavramının kurumsal ve hayati önemini ilan eden en açık Âyet, Tevbe 122. Âyetidir.

“Müminlerin hepsinin toptan savaşa (sefere) çıkmaları doğru değildir. Onların her kesiminden bir grubun, dinde derin bir kavrayış elde etmek (li-yetefakkahû fi'd-dîn) ve kavimleri savaştan dönüp kendilerine geldiklerinde onları uyarmak, aydınlatmak için geride kalmaları gerekmez miydi? Belki böylece yanlıştan sakınırlar.”

Tevbe Suresi 122. âyet, İslâm hukuku ve sosyolojisi açısından, uzmanlaşma ve iş bölümünü, ilim öğrenmenin farzîyetini, sivil yapının korunmasını emretmektedir.

İslâm Hukukunda (Fıkıhta) Tefekkühün Rolü

Fıkıh ilmi, tefekküh kökünden türemiştir. İslâm hukukunda bir kişinin "fakih" (derin anlayış sahibi hukukçu) olabilmesi için tefekküh mekanizmasını işletmesi gerekir. Bu süreç istinbat (lafızdan hüküm çıkarma), kıyas ve içtihat olarak yürür.

Tefekkühün Tefsir (Kur'an Yorumu) Bağlamındaki Amacı

Kur'an tefsirinde tefekküh, âyetlerin sadece düz metin (lafız) okumasını yapmaktan çok farklıdır: **Tefekkür**, gökyüzüne bakıp "Allah ne güzel yaratmış" demektir (evrensel ve kalbi bir süreç). **Tefekküh** ise, adâlet, miras, aile veya ticaret ile ilgili bir âyeti okuduğunda; **"Allah bu kuralla toplumda hangi dengeyi kurmayı amaçlıyor? Hukukun asıl gayesi (Makasidü's-Şerîa) nedir?"** sorusunun peşine düşmektir

Sonuç itibarı ile, tefekküh, İslâm'ın akıl ve mantık zeminini oluşturur. Kur'an'da, körü körüne itaati değil; kuralların, helallerin ve haramların arkasındaki felsefeyi, hikmeti ve toplumsal faydayı bilerek yaşamak tavsiye edilir. Müslümanların dinde "derin fıkıh sahibi" (tefakkuh etmiş) olması, dinin, zamanın gerisinde kalmamasının yegâne şartıdır.

4. Tefekkür: Varoluşun Ve Olayların Anlamına Derinleşmek

Tefekkür, düşünmenin derinleşmiş biçimidir. Kişi, bir şeyi yalnızca görmekle yetinmez, onun ne anlama geldiğini, neden meydana geldiğini ve kendisine ne söylediğini

araştırır. Bu nedenle tefekkürün temel sorusu: “Bu nedir?” sorusundan daha ileriye geçer: “Bu ne söylüyor?”

Kur'an'ın Nahl sûresinde varlık ve olaylara ilişkin olarak tefekkür, akletme ve tezekkürün birlikte zikredilmesi, kişinin görünen şeylerin ötesindeki anlamlara ulaşmasını sağlayan zihinsel süreçlerin birbirini tamamladığını göstermektedir. Bu bakımdan tefekkür, görmekten anlamaya, anlamaktan kavramaya, kavramaktan sorumluluğa doğru ilerleyen bir süreçtir.

Bu noktada tefekkür ile salt entelektüel merak arasında da ayırım yapmak gerekir. Entelektüel merak ile “bilmek” istenebilir. Tefekkür ile bilginin bireyin yaşamındaki sonuçlarını da hesaba katar. Bu nedenle tefekkür, bilginin kişiyi değiştirmeye ve dönüştürmeye başladığı noktadır.

5. Tedebbür: Geleceği Kucaklamak

Tedebbür, geleceği kucaklamayı, ütopya sahibi olmakla birlikte bir işin sonucunu ve âkıbetini hesaba katmayı, bu düşünmenin gerektirdiği fiilî önlemi almayı ifade etmektedir. İslâmî literatürde, bir işin veya sözün (özellikle Kur'an âyetlerinin) derinlemesine düşünülerek sonunu, akıbetini ve gerisindeki ilâhî gayeyi kavramaya çalışmak demektir.

Âyetlerde tedebbürün terk edilmesi eleştirilirken, Kur'an'ın indiriliş gayesinin bu derin düşünüş olduğu vurgulanır:

"Onlar hâlâ Kur'an üzerinde gereği gibi düşünmüyorlar mı (tedebbür etmiyorlar mı)? Eğer o Allah'tan başkası tarafından gelmiş olsaydı, onda mutlaka birçok çelişki bulurlardı." Nisâ -82.

"Onlar bu sözü (Kur'an'ı) hiç düşünmediler mi (tedebbür etmediler mi)? Yoksa onlara geçmişteki atalarına gelmeyen bir şey mi geldi?" Mü'minûn -68.

"Sana bu mübarek Kitab'ı, âyetlerini sindire sindire düşünsünler (tedebbür etsinler) ve akıl sahipleri öğüt alsınlar diye indirdik." Sâd -29.

"Onlar Kur'an'ı okuyup üzerinde derin derin düşünmezler mi (tedebbür etmezler mi)? Yoksa kalpler üzerinde kilitler mi var?" Muhammed -24.

Tedebbür, aynı zamanda, sahibini, istenilen manaları anlayıp kavramaya ulaştıran düşünce, tefekkür ve teemmül manasına gelir. Bu tefekkür ancak, lafız az, fakat bu lafızlara yüklenen manaların çok olduğu sözleri anlamada kullanılır.⁴

6. Tefekkür, Tedebbür ve Tedbir: Düşünceden Eyleme

Tefekkürün ardından tedebbür gelir. Çünkü düşünmek, yalnızca mevcut durumu anlamakla sınırlı değildir. Düşüncenin bir başka boyutu, sonucu ve âkıbeti hesaba katmaktır. TDV İslâm Ansiklopedisi'nin "Düşünme" maddesinde tedebbür, bir işin sonucunu başından hesap etmek, tedbir ise bu düşünmenin sonucunda gereken önlemi almakla ilişkilendirilmektedir.

Tefekkür: Anlamaya çalışılır. Tedebbür: Sonucu düşünülür. Tedbir: Sonuca göre hareket edilir. Dolayısıyla düşünce burada eyleme dönüşür. Bunu şöyle formüle etmek mümkündür: Tefekkür, düşüncenin derinliği; tedebbür, düşüncenin geleceği; tedbir ise düşüncenin eylemidir.

Bu üçü birbirinden koparıldığında sorun ortaya çıkar. Düşünen fakat tedebbür etmeyen insan, düşüncesinin sonuçlarını hesaba katmayabilir. Sonuçları gören fakat tedbir almayan ise gördüğü gerçeğin sorumluluğunu üstlenmiş olmaz.

HAYATIN BEŞ KURALI'NA İLAVE KAVRAMLAR

1. İstikbal ve Mefkûre: Geleceğe Yön Vermek

Sayın Aydın'ın anlatımında vurguladığı istikbal kavramını da açmak gerekmektedir. İstikbal kavramı burada Kur'anî bir teknik terim olarak değil, kişinin gelecekle ilişkisini ifade eden kavramsal bir başlık olarak kullanılmaktadır. Çünkü mesele geleceğin ne olduğu değil, kişinin geleceğe nasıl baktığıdır. Gelecek, insanın başına gelecek bir şey olarak görülürse kişi edilgen hale gelir. Gelecek, kişinin sorumluluk alanı olarak görülürse ihtiyâr ve irâdesi devreye girer.

İstikbal, kişinin geleceğe yönelen yüzüdür. Ancak geleceği düşünmek, geleceğin kendiliğinden iyi olacağını varsaymak değildir. Kişi, geleceğin nasıl olması gerektiğini de sorgulamalıdır. Bu yüzdendir ki TDK'da istikbalin bir anlamı da "*karşılama*"dır. İşte burada *mefkûre* ortaya çıkar.

⁴ Âyetler Üzerinde Tefekkür, Tedebbür ve Tezekkür, https://www.islamveihsan.com/ayetler-uzerinde-tefekkur-tedebbur-ve-tezekkur.html#_ftn1

Mefkûre, geleceğe ilişkin bir ideal ve yön bilgi ve düşüncesidir. Türk düşünce tarihinde kavram özellikle Ziya Gökalp tarafından “ideal” ve “millî ülkü” bağlamında sistematik biçimde kullanılmıştır.⁵ Ancak bu çalışmada mefkûre, herhangi bir ideolojik program anlamında değil, bireyin ve toplumun kendisine yön tayin eden yüksek amaç anlamında kullanılmaktadır. Mefkûrenin temel özelliği, kişiyi mevcut olanla yetinmekten kurtarmasıdır. Mevcut olan, “Neredeyiz?” sorusunun cevabıdır. Mefkûre, “Nereye gitmeliyiz?” sorusunun cevabını arar.⁶

Mefkûre, yalnızca güzel bir gelecek hayali değildir. Birey ve toplumun yönünü belirleyen bir ideal ve gaye fikridir. Bu nedenle ütopya ile mefkûreyi birbirinden ayırmak gerekir. Ütopya, gerçekleşmesi mümkün olmayan bir tasarım hâline geldiğinde insanı gerçeklikten koparabilir. Mefkûre ise gerçekleşmesi zor olsa dahi kişiyi gerçekleştirme çabasına yöneltir. Dolayısıyla, ütopya hayal edilebilir, mefkûre harekete geçirir.

Mefkûresiz tefekkür, sorunlara çözüm üretebilir fakat hangi istikamete gidileceğini belirlemekte zorlanır. Tefekkürsüz mefkûre ise güzel bir ideal olarak kalabilir fakat onu gerçekleştirecek yöntem, ihtiyâr ve irâdeyi üretemez. İkisi birleştiğinde medeniyet fikri ortaya çıkar

Tefekkür, “Oraya nasıl ulaşabiliriz?” sorusunu sordurur. Ancak tefekkür sadece bir soru olarak kalmakla yetinmez, şahitliği de beraberinde getirir. Şahitlik, “Bu yolculuğun sorumluluğunu kim üstlenecek?” sorusunu gündeme getirir. Böylece dört kavram birbirini tamamlar: Mefkûre, yönü; tefekkür, yöntemi; tedbir, aracı; şahitlik ise sorumluluğu ifade eder.

2. Şahitlik: Görmekten Sorumluluğa

Buraya kadar ortaya çıkan kavramlar bir zincir meydana getirmektedir: Tezekkür → Teakkul → İstikbal → Tefekkür → Mefkûre → Tedebbür → Eylem. Ancak bu zincirin insanî ve ahlâkî anlam kazanması için bir kavrama daha ihtiyaç vardır: Şahitlik.⁷

Şahitlik, yalnızca görmek değildir. Şahit, gördüğünü bilen ve bildiğini ifade eden kişidir. TDV İslâm Ansiklopedisi'nde “*şahit*” kelimesinin kökünde, hazır bulunmak, görmek,

⁵ *Türk Yurdu Dergisinde Mefkûre Üzerine Tartışmalar*, (1911-1918), Yalçın YILMAZ,

⁶ Bkz: 1. *Neden Buradayız? —Atölye Çalışması—* Muharrem BALCI, Orhan Seyfi GÜNER, Sezgin TUNÇ, Yasin DIVRAK, Kaya KARTAL

Bkz: 2. *Niçin ve Nasıl Buradayız?* Muharrem BALCI, f

⁷ *Gösteri Toplumundan Şahitlik Medeniyetine*, Muharrem BALCI, f

bilmek ve tanıklık etmek anlamının bulunduğu belirtilmektedir. Bu anlam, “çağa şahitlik” kavramını sıradan bir mecaz/benzetme olmaktan çıkarır. Çünkü çağını gören, çağının sorunlarını fark eder, onları anlamaya çalışır, sebeplerini araştırır, sonuçlarını düşünür, kendi konumunu belirler, sorumluluk üstlenir. Böylece şahitlik, görmenin ahlâkî sonucudur. Şahitlik, bilginin ahlâka, ahlâkın sorumluluğa, sorumluluğun eyleme dönüşmesidir. Bu nedenle şahit, çağının seyircisi değildir. Seyirci olan insan olayları izler. Şahit olan ise gördüğü karşısında kendisine düşen görevi arar.

Burada “şahitlik” kavramı hukukî tanıklık anlamını aşarak ahlâkî ve medenî bir boyut kazanır. Kur'an'da şahitlik kökünden gelen kelimelerin “tanık/tanıklık” anlamlarında kullanılması yanında, Bakara 2/143 ve Hac 22/78 gibi âyetlerde ümmetin “şahit” oluşuyla ilişkilendirilen daha geniş bir anlam alanı da bulunmaktadır. Bu anlamda şahitlik, bir hayat tarzıdır. Şahitlikten önce aralarındaki ilişkileri çalıştığımız kavramlar birer zihinsel faaliyet olarak okunabilir. Şahitlik ise bu kavramları ahlâkî ve medenî sorumluluğa dönüştürmektedir.

Böylece, sizler insanlara birer şahit (ve örnek) olasınız ve Peygamber de size bir şahit (ve örnek) olsun diye sizi orta bir ümmet yaptık. Her ne kadar Allah'ın doğru yolu gösterdiği kimselerden başkasına ağır gelse de biz, yönelmekte olduğun ciheti ancak; Resûl'e tabi olanlarla, gerisingeriye dönecekleri ayırd edelim diye kıble yaptık. Allah, imanınızı boşa çıkaracak değildir. Şüphesiz Allah, insanlara çok şefkatli ve çok merhametlidir. (Bakara -143)

Allah uğrunda hakkıyla cihad edin. O, sizi seçti ve dinde üzerinize hiçbir güçlük yükledi. Babanız İbrahim'in dinine uyun. Allah, sizi hem daha önce hem de bu Kur'an'da Müslüman diye isimlendirdi ki, Peygamber size şahit (ve örnek) olsun, siz de insanlara şahit (ve örnek) olasınız. Artık namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin ve Allah'a sarılın. O, sizin sahibinizdir. O, ne güzel sahip, ne güzel yardımcıdır! (Hac -78)

Dikkat edilirse bu metinde şahitlik, eylemden sonra yer almıştır. Sayın Aydın'ın kavram sıralamasına sadık kalmak düşüncesiyle olduğu kadar, şahitliğin diğer tüm kavramları kuşatan özelliği nedeniyle bu tercih yapılmıştır. Tezekkür → Teakkul → Tekakkuh → İstikbal → Mefkûre → Tefekkür → Tedebbür → Eylem → Şahitlik.

Metindeki açılmıdan da görüleceği üzere şahitlik yalnızca eylemin sonunda ortaya çıkan bir durum değildir. Kur'anî anlamıyla şahitlik aynı zamanda bireyin eylemini

belirleyen bir bilinç ve sorumluluk hâlidir. Bu nedenle Görmek → Bilmek → Anlamak → Tasavvur etmek → Tedbir almak → Eylemek → Şahit olmak. Burada şahitlik zincirinin son halkası olduğu kadar, bütün halkaları kuşatan ahlâkî bilinç hâline gelir.

3. Kavramlar Arasında Anlam Bütünlüğü

Buraya kadar Sayın Aydın'ın "Hayatın beş kuralı" olarak belirlediği kavramlar ile naçizane ek olarak düşündüğümüz şahitlik kavramı arasındaki ilişkileri formüle edersek;

Tefekkür → Tedebbür → Tedbir

Anlam → Âkıbet → Eylem

Teşhis → Tasavvur → İnşa

şeklinde, yukarıda da formüle etmeye çalıştığımız gibi; "Tefekkür, düşüncenin derinliği; tedebbür, düşüncenin geleceği; tedbir ise düşüncenin eylemi" olmaktadır.

Tam da burada makalenin temel kavramlarının oluşturduğu soruları belirlemek gerekmektedir:

Tezekkür: Nereden geliyoruz?

Teakkul: Bugün ne oluyor?

Tefekkür: Bunun anlamı nedir?

Tedebbür: Bunun âkıbeti ne olacaktır?

Mefkûre: Nasıl bir gelecek (istikbal) istiyoruz?

Tedbir: Bunun için ne yapmalıyız?

Şahitlik: Bütün bunların sorumluluğunu kim üstlenecek?

Bu şekilde sıralanan sorularla, konuyu sıradan bir kavram açıklaması olmaktan çıkarıp bir insan ve medeniyet modeli ortaya koymaya çalışılabilir.

ÇAĞINI YAŞAMAK: ÇAĞIN İÇİNDE BULUNMAK DEĞİL ÇAĞA ŞAHİT OLMAK

Birinin 2026 yılında yaşaması, onun 2026 yılını yaşadığı anlamına gelmemektedir. Bir çağın içinde bulunmak ile o çağı anlamak aynı şey değildir. Bireyler teknolojiyi kullanabilir fakat teknolojik dönüşümün insan üzerindeki etkilerini düşünmeyebilir. Bilgiye ulaşabilir fakat bilginin hakikatle ilişkisini sorgulamayabilir. Geçmiş öğrenebilir fakat geçmişten ders çıkarmayabilir. Gelecekte söz edebilir fakat geleceğin nasıl olması gerektiği konusunda bir mefkûre taşımayabilir. Bu durumda birey, çağının içinde yaşamaktadır fakat çağının şahidi değildir.

Çağına şahit olan insan ise geçmişini tezekkür eder, bugününü teakkul eder, geleceğini tasavvur eder, mefkûresini belirler, tefekkür eder, tedebbür eder, tedbir alır ve sorumluluk üstlenir. Bu sebeple çağını yaşamak, zamanın akışına teslim olmak değil; zamanın içinde bilinçli bir özne olmaktır.

MÜSLÜMAN ÇAĞINI YAŞAYANDIR⁸

Müslüman yalnızca geçmişte yaşamış büyük medeniyetleri hatırlayan insan değildir. Geçmiş tezekkür eden fakat bugününe müdahale etmeyen, geçmişin hafızasını taşıyabilir fakat geçmişin sorumluluğunu taşımayabilir. Müslüman çağını yaşayandır. Bu ifade: “Çağın her değerini kabul etmek” anlamına gelmez. Aksine, çağı tanımak, çağın sorunlarını görmek, hakikati çağın koşullarıyla yeniden düşünmek ve insanın çağ karşısındaki sorumluluğunu üstlenmek anlamına gelir. Dolayısıyla Müslüman'ın çağ ile ilişkisi ne teslimiyet ne de kaçıştır. Şahitliktir.

Bu noktada “şahit ümmet” fikri önem kazanmaktadır. Şahit ümmet, yalnızca hakikati bilen ümmet değildir. Hakikatin, bireyin hayatındaki karşılığını görünür kılan ümmettir.

SONUÇ

Bu makalenin kaynağı olan konuşmada geçen kavramlardan; *tezekkür*, geçmiş dikkate almak ve hatırlamakla birlikte geçmişin anlamını yeniden fark etmeyi; *teakkul*, geçmiş ile gelecek veriler ve olaylar arasında aklî bağlantılar oluşturmayı; *tedebbür*, geleceği kucaklamayı, ütopya sahibi olmayı, bir işin sonucunu ve âkıbetini hesaba katmayı, bu düşünmenin gerektirdiği fiilî önlemi almayı; *tefekkuh*, olmuş ve olabilecek sorunlara mefkûre doğrultusunda çare bulmayı, böylelikle geleceği oluşturmak üzere gerekli şartları hazırlamayı ve çalışmayı yapmayı; *tefekkkür*, proje üretmeyi; tefekkürden üretilen *mefkûre*, bu düşünce ve sorumluluk blok zincirine istikamet kazandıran ideal ve gayeyi; bu kavramlara ilaveten *şahitlik* ise bilinen ve görülen hakikatin sorumluluğunu üstlenmeyi ifade etmektedir.

Bu çerçevede bireyin “çağını yaşaması”, yalnızca belirli bir tarih diliminde bulunması anlamına gelmez. Çağını yaşamak, çağının gerçekliğini görmek, geçmişini anlamlandırmak, geleceğini tasavvur etmek ve gördüğü gerçeklik karşısında sorumluluk üstlenmektir. Bu anlamda birey, çağının seyircisi değil *şahidi* olmalıdır.

⁸ Müslüman Çağını Yaşayandır, Muharrem BALCI,

Kişi, iki gözöyle dünyayı görür fakat insan oluşunun gereği olarak bu iki gözö iki ayrı zamana yönelmelidir. Bir gözö geçmişe, diğer gözö geleceğe bakmalıdır. Geçmiş tezekkür edilmezse hafıza kuru bir bilgiye dönüşür. Geçmiş teakkul edilmezse tarih anlamını kaybeder. Tefekkür edilmezse bilgi derinlik kazanmaz. Tedebbür edilmezse düşüncenin sonuçları görülmez. Tedbir alınmazsa düşünce eyleme dönüşmez. Mefkûre olmazsa eylemin istikameti kaybolur.

O halde bu çalışmanın genel iskelet formölünü aşğıdaki şekilde vermek mümkündür:

Kavram	Yönelimi	İşlevi	Sonucu
Tezekkür	Geçmiş	Hatırlama	Şuur
Teakkul	Geçmiş–gelecek	Bağ kurma	İdrak
Tefekkür	Varlık/olay	Anlamlandırma	Derinlik
Tedebbür	Gelecek	Âkıbeti görme	Öngörü
Tedbir	Eylem	Önlem alma	Fiil
Mefkûre	İstikbal	İstikamet belirleme	Ülkü
Şahitlik	Hakikat	Sorumluluk üstlenme	Medenî eylem

Meselenin özü İsmail Hakkı Aydın'ın anlatımıyla tek cümlede şöyle ifade edilebilir: Geçmişini kaybeden bir gözünü, geleceğini kaybeden diğer gözünü kaybeder fakat gördüklerinin sorumluluğunu üstlenmeyen, iki gözö açık olsa da hakikati görmüş sayılmaz.⁹

Gerçek görmek, gördüğünün gereğini yapmaya başladığın yerde başlar. Ve gerçek anlamda çağını yaşamak, çağın içinde bulunmakla değil, çağına şahit olmakla mümkündür. Şahitliğin görünen yüzö de emanet bilincidir.

Emanet bilinci, kişinin kendisine teslim edilen her türlü değeri –makasıd-ı hamse/beş maksadı (canı, malı, dini, akı ve nesli)– korumak, dürüstlük ve sorumlulukla yaklaşımdır. Bu bilinç, emanete ihanet etmemeyi ve her şeyi bir sorumluluk alanı olarak görmeyi gerektirir. Kulluk ve iman, Yaratıcının insana bahşettiği akıl, ihtiyâr, irade ve yaşam, en büyük emanetlerdendir.

⁹ *Hayatın Beş Kuralı Ne?* İsmail Hakkı AYDIN

Hak ve adâlet, başkasına ait bir malı veya görevi korumak, dürüstlükten taviz vermemek, bu bilincin merkezindedir. Toplumsal güven, toplumda "güvenilir (emin) kişi" yapısını inşa eden en önemli değerdir. Asr sûresi zamanı, Bakara sûresi şahitliği, Âl-i İmrân sûresi ümmet sorumluluğunu, Zümer sûresi umudu öğretmektedir. Müslüman bu dört emaneti birlikte taşıdığı ölçüde çağını yaşamış olacaktır. Zaman emanet, gençlik emanet, insanlık emanet, vahiy emanet, dünya emanet, beden emanet, insanlık onuru emanet, gelecek emanettir.

Emaneti koruyanlardan olmak dileğiyle...

KAYNAKLAR

- İsmail Hakkı AYDIN, *Hayatın Beş Kuralı*. <https://www.facebook.com/reel/786858207307088>
- Muharrem BALCI, *ALİYA VE ARKADAŞLARI ÖRNEKLİĞİNDE GELECEK TASAVVURUMUZ VE YOL HARİTAMIZ*, Mahya Yayınları, İst. 2024.
- Âyetler Üzerinde Tefekkür, Tedebbür ve Tezekkür*, https://www.İslâmveihsan.com/Âyetler-uzerinde-tefekkur-tedebbur-ve-tezekkur.html#_ftn1
- Türk Yurdu Dergisinde Mefkûre Üzerine Tartışmalar*, (1911-1918), Yalçın YILMAZ, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/236375>
- Muharrem BALCI, Orhan Seyfi GÜNER, Sezgin TUNÇ, Yasin DIVRAK, Kaya KARTAL, *Neden Buradayız? —Atölye Çalışması—* <https://www.muharrembalci.com/hukukdunyasi/makaleler/birikimlerIV/169.pdf>
- Muharrem BALCI, *Niçin ve Nasıl Buradayız?* <https://www.muharrembalci.com/hukukdunyasi/makaleler/birikimlerVI/1386.pdf>
- Muharrem BALCI, *Gösteri Toplumundan Şahitlik Medeniyetine*, <https://www.muharrembalci.com/yayinlar/makaleler/3023.pdf>
- Muharrem BALCI, *Müslüman Çağını Yaşayandır*, <https://www.muharrembalci.com/yayinlar/makaleler/2918.pdf>